

ئابوورییه کی به کار بهر؛ نیشاندهره سه ره تاییه کانی داهاتووی ئابووری هه ری می کوردستان

23-06-2022

نووسه ره کان

مه محمود بابان

کورتیه : داهاتی هه ری می کوردستان وهک داهاتی عیراق له نهوته وه دیت، هه ربویه ش هه به رزی و نزمیه ک له نهوتدا کار ده کاته سه ره کوی داهاتی هه ری می کوردستان

خشتهی: 1 خەرجی گشتی (ملیۆن دۆلار) ی هەریمی کوردستان 2007-2021

سالی	خەرجی گشتی (ملیۆن دۆلار)	ریژە ی خەرجی بەکاربردن	ریژە ی حکومەت بۆ ودبەر هینان
2007	7,847.6	71%	29%
2008	7,628.78	62.20%	37.80%
2009	8,857.26	74%	26%
2010	11,432.18	69%	31%
2011	13,940	70%	30%
2012	15,245.8	75.90%	24.10%
2013	16,945.75	68.50%	31.50%
2014 نیو	7,999.68		
*2015			
*2016			
*2017			
2018	8,520	86.34%	13.66%
2019	8,520	86.34%	13.66%
2020	8,520,000	86.34%	13.66%
**2021	4,212	96.4%	3.6%

تێبینی، * ئەو نیشانیدهات داتای دروست بەردهست نییه

** تەنیا شەش مانگی بەگەمی 2021

سەرچاوه: نیندیگی نازادی ئابووری 2021، حکومەتی هەریمی کوردستان، وهزارەتی پلاندانان 2012، گرووی بانکی جیهانی 2016، تۆری میدیایی رووداو 2020، دەستکەوتەکانی کابینە ی نۆبەمی حکومەتی هەریمی کوردستان 2021

هەلئوسانی نرخ له هەریمی کوردستان بەرزتره له ئەمریکا

هەلئوسان، پێوانە ی کۆمەلێک کال و خزمەتگوزاری له ماوه بەکی دیاریکراودا دەکات که چەند گران بووه، زۆرە ی جارێش له سالیکیا دیاری دەکرێت [3]. بەپێی تراکەری فاینانشیال تاینز [4]، هەلئوسانی نرخەکان بۆ کالاکان له زۆرە ی ولاتان بەرزترین ئاستی له ماوه ی یەک دەیهدا تۆمار دەکات، بەشیۆه یەک له دوا ی جەنگی ئۆکرایناوه نرخ ی وزه و مادده خۆراکیهکان گران بووه و توانای کرپنی خیزانهکان له زۆرە ی ولاتانی جیهان کهمبووه. هەرۆهها، تۆمارکردنی ریژە ی بەرز ی هەلئوسان له هەندێک ولات بۆ پێش جەنگەکش دەگرێتەوه.

ریژە ی هەلئوسان یاخود بەرزبوونهوه ی نرخەکان له هەریمی کوردستان ئەمسال ئاستیکی بن وینە ی تۆمارکردوو، بەشیۆه یەک له مانگی نیسان 2022دا [5] ریژە ی نرخ ی بەکاربەر گەیشتووته 109.03%، واته به بهراورد به سالی بنهپه تی به ریژە ی 9.03%، به 2021 به ریژە ی [6] 7.39%، بهراورد به 2020 به ریژە ی 10.43% نرخەکان بەرزبووه تهوه [7]. ئەگەر بهراوردیکیش بکهین به ولاتانی دراوسی و ولاتانی پێشکەوتوو، ئەوا جیاوازیهکی گهوره ههیه، بۆ نموونه ریژە ی هەلئوسان له تورکیا له مانگی نیسان گەیشتووته 69.97%، که بەرزترین ریژە یه له دوو دهیه ی رابردوو [8]، هەرۆهها له ئەمریکا له مانگی نیسان 8.3% بووه که به ریکۆردیکی 40 سالی له بهرز ی هەلئوسان له ئەمریکا دادهنرێت [9] و له عێراق بۆ 2022 به پێی بانکی جیهانی پێشبینده کرێت 3.3% بێت [10]، کهواته جیاوازیهکی گهوره له هەلئوسان له هەریمی کوردستان به بهراورد به عێراق و تورکیا و ولاتانی دیکه ههیه. هەرۆهها، وهکو له گرافیکه کهدا دهرده کهوێت بهرزترین ریژە ی هەلئوسان له سەر ئاستی پارێزگاکان له پارێزگای دهۆک و نزمترین ئاستی هەلئوسانی نرخەکانیش له سەر ئاستی پارێزگای سلێمانی بووه له چوار مانگی ئەمسالدا به بهراورد به چوار مانگی سن سالی که ی دیکه.

گرافیک 1: ریژە ی هەلئوسانی چوار مانگی سەرەتای 2022 به بهراورد به سن سالی رابردوو

داهاتوی دانیشتووان؛ گەشهکردنیکی هیواش له ناوخۆ و هاتنیکی به لێشاو له نیوه‌پراست و باشووری عێراقهوه

به پێی ئاماره‌کانی ده‌سته‌ی ئاماری هه‌ریمی کوردستان [13] رێژه‌ی زیادبوونی دانیشتووان له هه‌ریمی کوردستان که‌متره له ته‌واوی پارێزگاکانی دیکه‌ی عێراق، به‌لام له‌رووی دانیشتووانه‌وه رێژه‌ی دانیشتووانی هه‌ریمی کوردستان له عێراق له ماوه‌ی نیو سه‌ده‌ی رابردوودا زیادیکردوه، به‌شێوه‌یه‌ک له کۆی دانیشتووانی عێراق له 1965 دا دانیشتووانی هه‌ریمی کوردستان رێژه‌ی 11.3% بووه، به‌لام له 2020 دا که‌یشته‌وه ته‌ رێژه‌ی 15.3%، واته به‌رێژه‌ی 4% زیادیکردوه.

ئێستا گۆرپانکارییه ژینگه‌یه‌کان و گۆرپانکارییه ئابوورییه‌کان و هێزی کار به‌شێوه‌یه‌که که‌وا چاوه‌پوانده‌کریت گۆرپانکاری خێرا له دیمۆگرافیا‌ی دانیشتووان له شاره‌ گه‌وره‌کان و، به‌تایبه‌تیش له سه‌نته‌ری شاره‌کان رووبدات، ئه‌گه‌ر دوو بۆ سه‌ ده‌یه‌ک پێش ئێستا نیشه‌جێبوونی عه‌ره‌ب له‌نیو خاکی باشووری کوردستان به‌ ته‌عریب له‌ قه‌له‌مدراوه، به‌لام ئێستا نه‌ک ده‌توانن نیشه‌جێن بگه‌ له‌رووی مو‌لکیشه‌وه به‌ناویان ده‌کریت، هه‌ربۆیه‌ش چاوه‌پوانده‌کریت به‌هۆی دۆخی عێراق و جیاوازی ره‌وشی سه‌نته‌ری شاره‌ گه‌وره‌کانی هه‌ریمی کوردستان ژماره‌ی ئه‌وانه‌ی له‌ نیوه‌پراست و باشووری عێراقه‌وه دین له هه‌ریمی کوردستان نیشه‌جێ ببن روو له زیادبوون بیت.

خالیکی دیکه‌ش، ب‌ل‌ا‌بو‌ونه‌وه‌ی بێکاری و هه‌ژاری له‌ نیوه‌پراست و باشووری عێراقه، که به‌ پێی ئاماره‌ فه‌رمیه‌کان گه‌یشته‌وه ته‌ چاره‌کی ژماره‌ی دانیشتووان، واته له هه‌ر چوار عێراقیه‌یه‌ک به‌کیان بێکار و هه‌ژاره‌! لیره‌وه مه‌ترسیه‌یه‌کانی هیواش گه‌شه‌کردنی نیوخۆیی و خێرا گه‌شه‌کردنی دانیشتووانی دیکه‌ی عێراق سه‌ره‌له‌ده‌دات، چونکه کاریگه‌ریه‌یه‌کی خێرا ده‌خاته سه‌ر شانی حکومه‌ت و سه‌رچاوه‌ سرووشتییه‌کان، له‌کاتی‌که‌دا ره‌وشی خزمه‌تگوزارییه‌کان و گۆشاره‌کان بۆ سه‌رچاوه‌ سرووشتییه‌کان له هه‌ریمی کوردستان چ ئاو بیت یاخود چ وزه‌ بیت دياره.

خشته‌ی 2: ژماره‌ و رێژه‌ی دانیشتووانی هه‌ریمی کوردستان له عێراق

سال	دانیشتووانی عێراق	دانیشتووانی هه‌ریمی کوردستان	رێژه‌ی دانیشتووانی هه‌ریمی کوردستان له عێراق	تێبینی
1965	8000000	9020000	11.30%	سه‌رچاوه‌ی دانا‌کان "سه‌رژمیری"
1987	16335000	2015466	12.30%	سه‌رچاوه‌ی دانا‌کان "سه‌رژمیری"
1997	22046244	2861701	13%	سه‌رچاوه‌ی دانا‌کان "سه‌رژمیری"
2014	36004552	5332600	14.80%	سه‌رچاوه‌ی دانا‌کان خه‌م‌ل‌اندن
2020	40223000	6171083	15.30%	سه‌رچاوه‌ی دانا‌کان خه‌م‌ل‌اندن

خاڵیکی دیکه له دانیشتوانی هه‌ریمی کوردستان، بریتیه له وهی کۆمه‌لگه‌به‌کی گه‌نجه، واته له‌رووی دیمۆگرافیاى دانیشتوانه‌وه پێدیه‌گوتریت "خه‌لاتی دانیشتوان"، چونکه له‌م دۆخه‌دا کۆمه‌لگه‌ هیزیکی کار و ده‌ستیکی کاری گه‌نجی هه‌یه که ده‌توانیت بنیاتی پێداویستی و خزمه‌تگوزاریه‌کان بکات، بۆ نموونه ریزه‌ی 35%ی دانیشتوانی هه‌ریمی کوردستان له‌خوار 15 س‌له‌وه‌یه، نزیکه‌ی 28% ته‌مه‌نیان له‌نیوان 15-29 س‌ال دا‌به، که ته‌مه‌ش به‌یه‌که‌وه 63%ی کۆی دانیشتوانی هه‌ریمی کوردستان پێکده‌هێنیت.

ئاسایشی خۆراک و داها‌تووی دا‌بینکردنی به‌ره‌مه‌ بنه‌ره‌تییه‌کانی وه‌ک گه‌نم، جۆ و برنج ؟

ئاسایشی خۆراک یاخود دا‌بینکردنی پێداویستییه‌ سه‌ره‌کییه‌کان پێویستی به‌ به‌ره‌مه‌نیانی نیوخۆییه، که ته‌مه‌ش هه‌یشتا نه‌گه‌یشتوه‌ته ئاستی ب‌توانریت پ‌شتیوانی ل‌بیکریت و توانای ک‌یبرک‌ی له‌ با‌زاره‌کاندا هه‌ب‌یت. له‌راستیدا به‌ه‌و‌ی گ‌ورانکاریه‌کانی که‌شوه‌وا و، به‌تایبه‌تیش له‌ د‌وای جه‌نگی ئ‌وکرایناوه، واته له 24 ش‌وبات ج‌یهان پ‌یی نایه‌ ق‌وناخ‌یکی نو‌یوه، به‌ش‌یوه‌یه‌ک ئ‌یستا نه‌ک ز‌له‌یزه‌کان ب‌گه‌ هه‌موو و‌لاتانی ج‌یهان خ‌ویان ب‌ۆ گ‌رانی ک‌الاکان و به‌ره‌مه‌ سه‌ره‌کییه‌کان له‌س‌الانی داها‌توودا ئاماده‌ ده‌ک‌ن، ته‌ویش به‌ ه‌ۆکاره‌کانی جه‌نگ، پ‌چرانی زنجیره‌ی دا‌بینکردن و گ‌ورانکاریه‌کانی که‌شوه‌وا. خ‌ۆشبه‌ختانه له‌ هه‌ریمی کوردستان رووبه‌ری چاندراو به‌ به‌ره‌مه‌ سه‌ره‌کییه‌کان روو له‌ زیادبوون بووه [14]، به‌ش‌یوه‌یه‌ک به‌پ‌یی ده‌سته‌ی ناماری هه‌ریمی کوردستان س‌ال به‌ س‌ال رووبه‌ری چاندراو به‌ گه‌نم، جۆ له‌ هه‌ریمی کوردستان زیادیکردوه‌وه. به‌ش‌یوه‌یه‌ک ئاستی به‌ره‌مه‌نیانی گه‌نم له‌ س‌الی 2019-2020 گه‌یشته‌ به‌رزترین ئاست، که نزیکه‌ی 3 ملیۆن تۆن بوو، به‌لام به‌پ‌یی ئاماره‌کانی وه‌زاره‌تی ک‌شتوو‌ک‌ال ته‌مس‌ال ب‌ری به‌ره‌مه‌نیانی گه‌نم نزیکه‌ی 400 ب‌ۆ 500 هه‌زار تۆن ده‌ب‌یت [15]، ته‌مه‌ش به‌واتای ته‌وه‌ د‌یت که به‌ره‌مه‌ی گه‌نم له 2022 دا یه‌ک له‌سه‌ر شه‌شی گه‌نمی دوو س‌ال پ‌یش ئ‌یستا ده‌ب‌یت، هه‌رب‌ۆیه‌ش هه‌نگاوی سه‌ره‌کی ب‌ۆ دا‌بینکردنی ئاسایشی خۆراک که گه‌نمه‌ پ‌یویسته، چونکه س‌الانه هه‌ریمی کوردستان پ‌یویستی به‌ 1 ملیۆن تۆنه‌ و، ته‌مه‌ش نیوه‌ی ته‌و ب‌ره‌یه. ب‌روانه‌ خ‌شته‌ی 2 سه‌باره‌ت رووبه‌ری چاندراو و ب‌ری س‌الانه‌ی به‌ره‌مه‌ی گه‌نم و جۆ له‌ هه‌ریمی کوردستان.

هه‌روه‌ها به‌ک‌یکی دیکه له‌ هه‌ره‌شه‌کانی ئاسایشی خۆراک نه‌مانی ئالیک، پاوان و گ‌زۆکیا و له‌وه‌رگه‌یه، ته‌مه‌ش کاریگه‌ری راسته‌وخ‌وی له‌سه‌ر گ‌وندن‌ش‌یان و جووتیاران و مه‌رداران هه‌یه، که به‌پ‌یی زانیاریه‌کان رووبه‌رووی چاندراوی جۆ که‌میکردوه‌وه، وه‌کو له‌ خ‌شته‌ی س‌ییه‌مدا داها‌توه‌وه.

خ‌شته‌ی 3: رووبه‌ری چاندراو، ب‌ری ب‌ر‌شت و به‌ره‌مه‌ی گه‌نم و جۆ له‌ هه‌ریمی کوردستان

س‌ال	جۆ له‌ هه‌ریمی کوردستان بر‌شت (ک‌گم/تۆن)	ب‌یه‌ره‌م (تۆن)	رووبه‌ر (تۆن)	گه‌نم له‌ هه‌ریمی کوردستان بر‌شت (ک‌گم/تۆن)	ب‌یه‌ره‌م (تۆن)
2002-2003	731,759	262	1,482,205	300.6	321,513
2003-2004	1,065,014	262	1,069,537	300.6	321,513
2004-2005	1,412,175	310	1,591,690	235.2	374,408
2005-2006	1,565,973	208	1,352,448	289.8	391,896
2006-2007	1,736,920	351	1,609,580	406.7	654,601
2007-2008	992,855	70	1,497,104	144.3	216,072
2008-2009	1,357,670	273	2,216,287	252.1	558,658
2009-2010	1,091,295	196	2,514,205	248.5	624,678
2010-2011	460,942	123	2,601,239	153.3	398,752
2011-2012	339,407	123	2,270,503	167.9	381,284
2012-2013	409,349	342	2,259,673	458.4	1,035,864
2013-2014	663,074	294	2,660,297	331.8	882,585
2014-2015	939,820	218	3,281,048	334.5	1,097,427
2015-2016	752,280	244	3,195,596	527.8	1,686,784
2016-2017	347,088	325	2,659,086	538.1	1,019,281
2017-2018	575,256	224	3,774,612	350.6	1,323,426
2018-2019	658,810	427	3,304,047	735	2,426,962
2019-2020	525,472	516	4,114,677	707	2,907,401

سەرچاوه: ده‌سته‌ی ناماری هه‌ریمی کوردستان، 2022

برنج یه‌ک‌یکی دیکه‌یه له‌ خۆراکه‌ سه‌ره‌کییه‌کان، له‌سه‌ر ئاستی ج‌یهان له‌د‌وای گه‌نمه‌وه به‌ پ‌له‌ی دووهم د‌یت و له‌رووی به‌ره‌مه‌یشه‌وه له‌ دا‌نه‌وێله‌کاندا له‌ پ‌له‌ی س‌ییه‌مدایه، به‌پ‌یی زانیاریه‌کانی وه‌زاره‌تی ک‌شتوو‌ک‌ال، که ده‌سته‌ی ئامار ب‌ل‌اویکردوه‌ته‌وه، ب‌ری به‌ره‌مه‌نیانی برنج له‌ ماوه‌ی ده‌یه‌ی راب‌ردوودا له 3.4 هه‌زار تۆن به‌رزبووه‌ته‌وه ب‌ۆ 20.4 هه‌زار تۆن، که پار‌یزگ‌ای ده‌و‌ک ر‌ۆلی گ‌رنگی هه‌بووه له‌ ئاستی به‌رزکردنه‌وه‌ی به‌ره‌مه‌ی ناوخ‌وی برنج، که به‌پ‌یی زانیاریه‌کانی وه‌زاره‌تی با‌زرگانی، برنجی به‌کارب‌راو ب‌ۆ هه‌ر تاک‌یک له‌ هه‌ریمی کوردستان له‌سه‌رووی 30 کیل‌ۆیه. [16]

ههروهه سالانه نژیکه 250 هزار تۆن برنج له بازارهکانی ههڕیمی کوردستان دهفرۆشریت. بری ئه و سهرمایه ی بۆ کرین دهچیته دهروهه، نژیکه 250 ملیۆن دۆلاره. بهم جۆرهش وهکو له خشته ی چوارهمدا هاتوووه، بهرهمی برنجی ناوخۆ ته نیا له 32% ی پیداوایستی نۆخۆ دابین دهکات و 68% ی له دهروهه هاوردده دهکرت [17].

خشته ی 4: بهرهمی برنج به (تۆن) له پارێزگاکانی هه ڕیمی کوردستان.

سال	بهرهمی برنج له پارێزگای ههولێر	بهرهمی برنج له پارێزگای دهوک	بهرهمی برنج له پارێزگای سلێمانی و ههلهبجه	کۆی گشتی بهرهمی برنج له هه ڕیمی کوردستان
2009	258	2027	1125	3,411
2010	151	13879	1024	15,274
2011	150	3750	1126	5,026
2012	482	2506	695	3,683
2013	61	3,132	2,083	5,276
2014	22	5061	2143	7,244
2015	558	3980	1730	6268
2016	118	3134	1,682	4,934
2017	28	7,811	3035	10,874
2018	762.5	9,382.4	3341	13,486
2019	289	15811	3,353	19,453
*2020	945	19,365	*90	20,400

سه رچاوه: رۆژنامه ی رووداو، ژماره 405، لاپه ره 8، رۆژی 25/4/2016، دهسته ی ناماری هه ڕیمی کوردستان

* سالی 2020 پارێزگای سلێمانی ته نیا بهرهمی گه رمیانه، ناماری پارێزگای سلێمانی و هه له بجه ی تیدا نییه.

گورانکاریه کانی که شوههوا و لیکهوته ئابووریه کانی

به پێی لیکۆلینه وه به کی په یمانگه ی ری سوپس [18]، ئابووری جیهان له وانه یه به پێژه ی 10% له کۆی به ها ئابووریه کی له دهسته بدات تاوه کو 2050 به هۆی گورانکاریه کانی که شوههوا. ههروه ها له لیکۆلینه وه که دا ئاماژه به وه کراوه که وا گه وره ترین کاریگه ری گورانکاری که شوههوا ئه وه یه که ده توانیت 18% ی گه شه ی بهرهمی ناوخۆیی GDP له ئابووری جیهان تاوه کو سالی 2050 بسپرنه وه، ئه گه ر پله ی گه رمی جیهان به 3.2 پله ی سیلیزی بهرزبیته وه.

لیکهوته کانی گورانکاریه کانی که شوههوا له هه ڕیمی کوردستان ده رکه وتوووه و به شێوه یه ک له شێوه کان کاریگه ری گه وره ی له سه ر ئاسایشی خوراک، بزۆی خیزانه کان و زیانه گیانی و مادیه کانی هه بووه. له 2021 دا و به ته نیا له هه ولێر دوو رووداوی گه وره ی لافاو له 30 تشرینی یه کمه و 17 ی کانوونی یه کمه دا روویدا، جگه له زیانه مادیه کان که ده یان ملیۆن دۆلار بوو، 8 کس به هۆی لافاوه که وه گیانی له ده ستدا [19]! له راستیدا چه ند جارێکی دیکه و له چه ند ناوچه و شونینگی دیکه لافاو بووه هۆی زیانی ئابووری گه وره.

ئێستاش به هۆی گرتنه وه ی سه رچاوه ئابویه کان که ده پزینه نیو خاکی هه ڕیمی کوردستان و عێراقه وه، ئاسایشی ئاو که وتوووته بهر مه ترسیه کی گه وره و هاوولاتیان له بهر نه بوونی ئاو، له شار و شارۆچکه کان خۆپیشاندان ده کهن. وه کو له خشته ی 5 دا هاتوووه، پینچ رووبار و لق له هه ڕیمی کوردستان دا ههن، که ئاوی سالانه ی ئاویان 29.2 [20] ملیار سیجایه، که هه موو رووبار و لقه کانیش به نژیکه ی رێژه ی نیوه ی زیاتری ئه و بره ئاوه پشت به دهروهه ده به ستیت.

له راستیدا، دابینکردنی ئاسایشی ئاو، ده توانیت رۆلێکی گه وره له گه شه کردنی ئابووریه کی به رده وام دا ببینیت [21]، هه ربۆیه ش بۆ نمونه له سه ر بنه مای شیکردنه وه ی زانستی که له لایه ن کلاودیا سادۆف سه باره ت په یوه ندی گه شه ی ئابووری و وشکه سالی کردووه تی ده رکه وتوووه له به رازیل که مکردنه وه ی کاریگه ریبه کانی وشکه سالی ده بینه هۆی به رزبوونه وه ی گه شه ی بهرهمی ناوخۆیی تاک به رێژه ی 7% [22].

خشته ی 5: سه رچاوه ئابویه کانی هه ڕیمی کوردستان

روویار لښ	روویار لښ (کیلومتر نووجا)	درزیز کیلومتر	بری داهاڼی لښ (میلار متر سنج)	ریزهی داهاڼی له ټیټو هریمی کوردستان	ریزهی داهاڼی لښ له ډیره دهرودی هریمی کوردستان
خاپور	6240	160	4	42%	58%
زنی گوره	26470	473	12.1	58%	42%
زنی بچووک	22250	456	9.1	64%	36%
سیروان	32000	386	4.1	41%	59%
ناوه سپی	11690	220	-	100%	0%
			29.2		

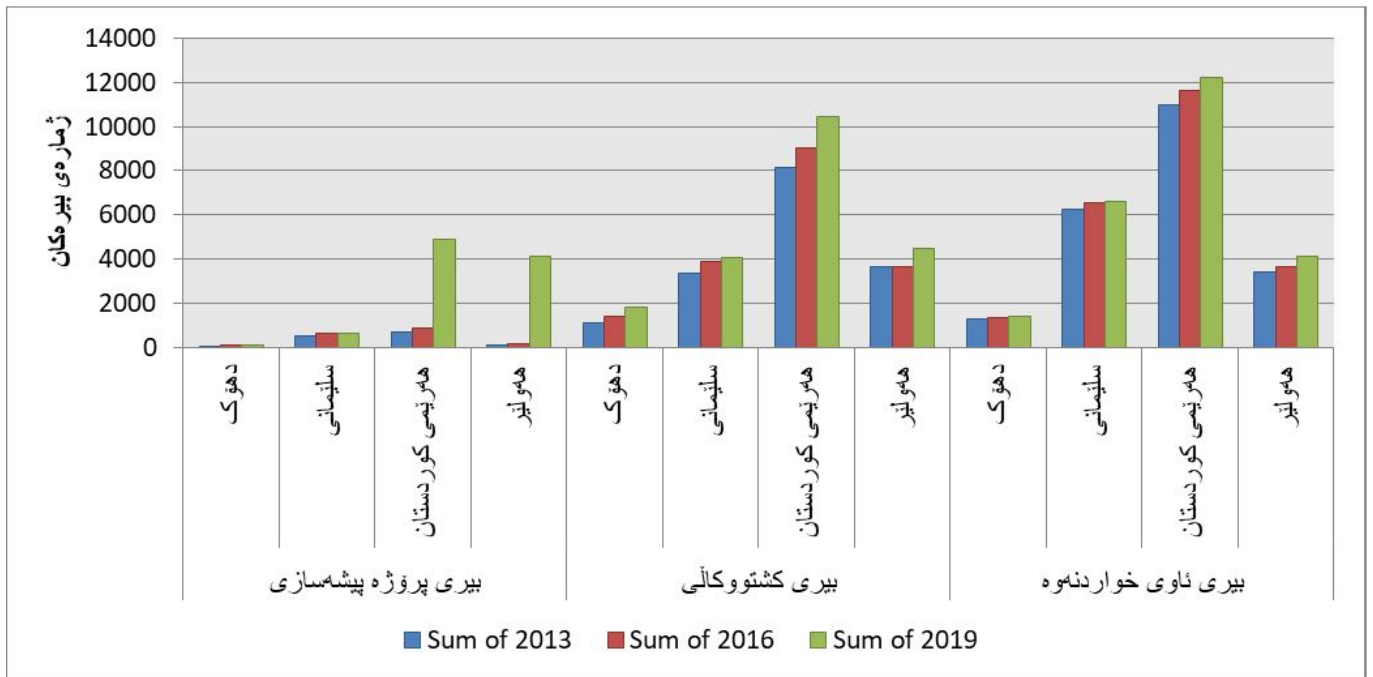
ټیټکرای داهاڼی سالانه

سه رچاوه: دهسته ی ناماری هریمی کوردستان، پوخته ی ناماری سه رچاوه ناویبه کان 2019.

هروهه به هوی وشکه سالی و که میوونی وهزی باران بارین له هریمی کوردستان به ره می کشتو کالی بو یک له سه ر شش دابه زیوه، که واته لیکه وته ناوویبه کانی گورانکاری که شوهه وا له هریمی کوردستان به روونی دهرکه و توون. هروهه ها، وه که له گرافیکی 4 دا هاتووه، ژماره ی ټو بیرانه ی بو مه به سستی خوار دنه وه له پاریزگان و هریمی کوردستان هه لکه تراوه روو له زیاد بوون بووه، ټیستا به شپوه به یک له 2019 کو ی بیره کان گه بشتو و ته زیاتر له 12 هزار، ټمه له کاتی کدا ژماره ی بیره نایاسایبه کان دوو هینده ی ټو ژماره به [23].

له ماوه ی رابردو و شدا به هوی که میوونی ناوی دابینکراو، ژماره ی بیره کان چ بو مه به سستی ناوی خوار دنه وه، کشتو کالی و پروژه پیشه سازی به کان بیت زیاد کیردو وه به شپوه به یک له 2013 دا له هریمی کوردستان ژماره ی بیره کان بو ناوی خوار دنه وه 10958 بیره، به نام له 2019 دا گه بشتو و ته 12266 بیر، ټمه جگه له بیره نایاسایبه کان. هره یو به ش ریگه ستنه وه ی سه رچاوه ناویبه کان و پیداجوونه وه به داهاڼی ناوی سالانه و پیداو یستیه کان و ریگه ستنه وه ی سامانی ناو له هریمی کوردستان، ده توانریت ناسایشی ناو دابین بکریت و له و ریگه به وه ناسایشی خوراک به بووژان دنه وه ی که رتی کشتو کالی و ره خساندن ی کار به ره بستینیت.

گرافیکی 4: ژماره ی بیره کانی ناوی خوار دنه وه، کشتو کالی و پروژه بازرگانیه کان له 2013، 2016 و 2019 دا

داهاڼووی نهوت؛ لیکه و ته کانی پشت به ستن به تاک سه رچاوه ی داهاڼی له هریمی کوردستان

به پی راپور تی وه زاره تی سامانه سرووشتیبه کان له باره ی داهاڼی و خرجه یه کانی نه و ته وه که له 2007 وه تا وه کو 2021 که له لایه ن دیلویت خراوه ته روو، به رده و ام نیوه ی داهاڼی نهوتی بو حکومتی هریمی کوردستان گه راوه ته وه وه کو له گرافیکی 5 دا دهرده که ویت.

له سیستمه کهدا په پیره و ده کریت. هه چهنده نامازه به بازاری نازاد ده کریت، به لام کهرت و جه مسره گرنه گانی ئابووری که وتوونه ته ژیر هه ژموونی مونو پۆلینکی ته واوه وه، که له ئیندی کسی نازادی ئابووری په یمانگه ی فره یزه و کاتو له باره ی هه ریمی کوردستان هاتوو: " هه ریمی کوردستان سیستمیکی ناوهندی بو به پیره بردنی ئابووری په پیره و ده کات و خه رچی گشتی بو به ده یه یانی به رژه وه ندیبه سیاسیه گانی حیزبه گانی ده سه لاتدار به کار دینیت، هه روه ها حیزبه ده سه لاتداره کان به شیوه یه کی زور ده ستیوه ردان له دامه زراوه حکومی، ئابووری و کومه لایه تیبه کاند ده کهن."

هه نگاوه سه ره تاییه کان بو گواسته وه له به کار به روه بو به ره مه ییان [25]

- پشتیوانی کردنی جووتیار و هه لمه تی هوشیاری نه ته وه یی بو به ره مه ی نیوخوی.
- پالیشتی جووتیار و دابین کردنی خزمه تگوزاریه سه ره تاییه کان.
- هه ولدان بو پالیشتی کردنی بازرگانی بچووک و ده ستگیروی گه نجان له قه زا و ناحیه کان له ده ره وه ی شاره گه وره کان.
- پیشخستنی سیستمی باج بو به دیجیتا لکردنی سیستمی باج له هه ریمی کوردستان.
- ریکخستنه وه ی خه رچی و داها تی نه وت و گو کردنه وه ی له سندووقی تاییه ت دا.
- پیداوو نه وه به خه رچیبه گانی حکومه تی هه ریمی کوردستان وه ک له راپورته گانی چاکسازی دا هاتوو، بو نموونه راپورتی سییه م که هیشتا که یسی 354 وه زیر، راپورکار و به رپوه به ری گشتی هتد یه کلانه بووه ته وه.
- ریکخستنه وه ی دامه زراوه کان له سه ر بنه مای کارکردن و راپه راندنی خزمه تگوزاری هاوولتایان له هه ریمی کوردستان.
- درژه دان به راهیانی کارمه ندانی که رتی گشتی له راپه راندن و جیه جیکردنی نه رکه گانیان به شیوه یه کی زانستی نو.
- دابین کردنی ته کنه لوژیای زانیاری و دانانی داتا به یسی نیشتمانی بو بواره جیاوازه کان و به ستنه وه ی به یه که وه بو راپه راندنی کاره کان.
- پیداوو نه وه به نیشته جیبوونی دانیشتووانی نیوه راست و باشووری عیراق له هه ریمی کوردستان.
- هه ولدان بو کارکردن له گه ل دامه زراوه جیهانییه کان بو بنیاتانی سیستمی ئه لیکترونی.
- فره جۆر کردنی ئابووری به گرنگیدان به کشتو کال و به ره مه پیشه سازییه کان و گه شتیاری له هه ریمی کوردستان.

له سه روو هه موو نه مانه وه بنیاتانی حکومه تیکی دیجیتالی یه کگرتوو که فه رمانگه و وه زا ره ته کان به یه که وه به ستیته وه، هه روه ها هه ولدیریت بو یه کخستنی تواناکان و دانانی کات بو جیه جیکردنی برپاره چاکسازییه کان و کارکردن به یه کخستنی ناماره کان و دانانی سیستمی ئه لیکترونی به تاییه تیش له بواری ئابووری و بازرگانی به مه به ستی ده ستخستنی داتا به کی دروست که بتوانریت نیشانه سه ره کیبه گانی ئابووری هه ریمی کوردستان بزانیرت و نه خشه ریگه ی دابین کردنی ئاسایشی خوراک، ئاسایشی ئابووری و ره خساندن کار و خو شگوزه رانی هاوولتایان له هه ریمی کوردستان دیاری بکات.

له کو تاییدا، نه گه ر گورانکاری له سیستمی نه م ئابووریبه دا نه کهن، نه وا نه و پله یی نه مسال له رپزه ندی ئابووری جیهان که 5.15 بووه، له رووه گانی قه باره ی حکومه ت، سیستمی یاسایی و مافی خه لک، پاره، نازادی بازرگانی نیوده ولته ی و ریساکان، نه وا بو سالی داها توو نمره که خراپتر ده بی ت و رهوشی ئابووریش خراپتر.

سه رچاوه کان

Auzer, khazal Abdullah. *Institutional Design and Capacity to enhance effective Governance of Oil and Gas Wealth: the case of Kurdistan region*. Singapore: Springer, 2017

Government, Ministry of natural Resource Kurdistan regional. *Financial Report 2007-2013*. Annual Report, Erbil: MNR, 2007.

زانیاری، حکومه تی هه ریمی کوردستان - نه نجومه نی وه زیران / فه رمانگه ی میدیا و. ده ستگه وته گانی کابینه ی نو یه می حکومه تی هه ریمی کوردستان بو به هیزبوونی پنگه ی هه ریمی کوردستان له نه نجومه نی نو یه ران هه موومان ده نگ ده ده ین. هه ولیر: / فه رمانگه ی میدیا و زانیاری، 2021.

کوردستان، ده سه ته ی ناماری هه ریمی کوردستان / وه زا ره تی پلاندانانی حکومه تی هه ریمی. ژماره ی پیوانه یی. ئایار 2021. <https://krso.gov.krd/ku/statistics/%DA%98%D9%85%D8%A7%D8%B1%D9%87-%D9%89-%D9%BE%DB%8E%D9%88%>

.(2022 ,14 حوزه پیران D8%A7%D9%86%D9%87-%D9%8A%D9%89 (accessed

James D. Gwartney, Robert A. Lawson, Joshua C. Hall, Ryan H. Murphy, Justin T. Callais, Rosemarie Fike, Vincent Geloso, Nijdar S. Khalid, Fred McMahon, & Martin van Staden. ECONOMIC FREEDOM OF THE WORLD. 09 17, 2021. ECONOMIC .(FREEDOM OF THE WORLD (accessed 09 18, 2021

Khalid, Nijdar S. The State of the Institutions of Economic Freedom in the Kurdistan Region of Iraq. Annual, Vancouver: .Fraser Institute, 2021

فوتنۆت

<https://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/economic-freedom-of-the-world-2021.pdf> [1]

<https://govkrd.b-cdn.net/books/The%20Go> [2]

<https://www.ft.com/content/088d3368-bb8b-4ff3-9df7-a7680d4d81b2> [4]

[/https://krso.gov.krd/content/upload/1](https://krso.gov.krd/content/upload/1) [5]

[6]

<https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/basics/30-inflation.htm#:~:text=Inflation%20is%20the%20rate%20of,of%20iving%20in%20a%20country>

<https://krso.gov.krd/content/upload/1/root/25.pdf> [7]

[/https://www.reuters.com/world/middle-east/turkeys-inflation-surges-20-year-high-70-april-2022-05-05](https://www.reuters.com/world/middle-east/turkeys-inflation-surges-20-year-high-70-april-2022-05-05) [8]

<https://www.cnbc.com/2022/05/11/cpi-april-2022.html> [9]

[10]

<https://thedocs.worldbank.org/en/doc/6840d5f4a3abb3ebfd58e0c108eb9979-0280012022/original/6-mpo-sm22-iraq-irq-kcm3.pdf>

<https://data.oecd.org/hha/household-spending.htm> [11]

<https://krso.gov.krd/ku/statist> [12]

[13]

<https://krso.gov.krd/content/upload/1/root/kurdistan-population-analysis-report-kurdish-v6-final-corrected-29052022.pdf>

[/https://krso.gov.krd/content/upload/1/root](https://krso.gov.krd/content/upload/1/root) [14]

<https://gov.krd/dmi/activities/news-and-press-releases/2022/june> [15]

<https://www.rudaw.net/sorani/business/04032019> [16]

<https://www.rudaw.net/sorani/business/180520221> [17]

[18]

<https://www.swissre.com/dam/jcr:e73ee7c3-7f83-4c17-a2b8-8ef23a8d3312/swiss-re-institute-expertise-publication-economics-of-climate-change.pdf>

<https://www.rudaw.net/sorani/kurdistan/17122021> [19]

[/https://krso.gov.krd/content/upload](https://krso.gov.krd/content/upload) [20]

<https://www.oecd.org/environment/resources/Water-Growth-and-Finance-policy-perspectives.pdf> [21]

[/https://www.newsecuritybeat.org/2015/08/research-links-water-security-economic-growth](https://www.newsecuritybeat.org/2015/08/research-links-water-security-economic-growth) [22]

<https://www.rudaw.net/sorani/business/09052016> [23]

https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/@publ/documents/publication/wcms_242878.pdf [24]

[25]

<https://www.brookings.edu/blog/future-development/2019/02/20/4-lessons-for-developing-countries-from-advanced-economies-past>